

Igal linnul oma laul: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku laulud muutumistes Jeffers Engelhardt. *Singing the Right Way. Orthodox Christians and Secular Enchantment in Estonia*. Oxford: Oxford University Press, 2015, 268 lk.

Andreas Kalkun

Oxfordi ülikooli kirjastus ütleb Ameerika muusikateadlase Jeffers Engelhardti monograafia reklaamiks, et see on „esimene ingliskeelne etnomusikoloogia-alane monograafia Eesti muusikast; vaade sotsialismijärgse maailma seni dokumenteerimata muusika- ja usuellu ning interdistsiplinaarne uurimus, mis avab uusi teoreetilisi horisonte religioosse ja ilmaliku uurimiseks“. Kui esimene väide kaldub ilmselgelt liialdusse (meenutagem nt. Urve Lippuse või Ilse Lehiste ja Jaan Rossi monograafiaid),¹ siis teised on küllaltki tabavad. Nii õigeusk kui õigeusu kirikumuusika on Eestis selgelt alauuritid ja marginaalne valdkond. Vaatamata sellele et õigeusu ajalugu pole siin sugugi lühike ning 2011. aasta rahvaloenduse kohaselt oli just õigeusk levinuim usk Eestis (15-aastasest või vanemast elanikkonnast oli õigeusklikke 16%, luterlasi ligi 10% ja teisi uskkondi veelgi vähem), pole õigeusklike ega nende religioossete tavade uurimine Eestis kuulunud teadusliku uurimise peavooluteemade hulka. Engelhardti uurimus on tõesti interdistsiplinaarne – (etno)musikoloogia, mis nagunii on olnud hübriidne ja teiste teadusharude teooriaid jaganud, on siin sõbralikult koos etnograafilise ja antropoloogilise, aga ka teoloogilise ja usundiloolise vaateviisiga.

Teos on suunatud eelkõige ingliskeelsele, s.t. võõrale lugejale, mis on toonud kaasa vajaduse anda nii Eesti ajaloost kui õigeusu kohast siin põhjalik ülevaade. Vaatamata neile historiograafilistele vahepaladele, mis eesti lugeja jaoks on mõneti liiased, kuid samas siiski huvitavate rõhuasetuste ja tõlgendustega, on monograafia stiil ladus ning üldiselt kergesti jälgitav. Jeffers Engelhardti reflektiivsus oma uurimisküsimuste, välitööde ja teoreetilistest probleemidest üle mõtisklemisel on kindlasti üks tema uurimuse trumpe. Autori otsinguid uurimis- ja kirjutamisprotsessi jooksul

ning tema intiimseid ning kohati väga aistilisi ja kehalisi kogemusi on lugejaga jagatud nii etnograafilistes kirjeldustes kui ka peatükkide sissejuhatustes. Monograafia autor ei ürita luua illusiooni etnograafiliste kirjelduste objektiivsusest ega kehastada kõhurääkijat, kelle abil uuritavad Eesti õigeusklikud hääle saavad, vaid peegeldab oma uurimuse erinevaid kujunemisejärke ning isiklike kogemusi ja ilmutuslikke kohtumisi. Väga isiklike kirjeldused näiteks mõnel jumalateenistusel toimunud või mõnest autori jaoks silmi avanud kohtumisest saavad sageli ka mingi allegoorilise lisatähenduse. Mingi rituaali, laulu või teksti tähenduse avatakse, lisades etnograafiliselt kirjeldatavale hetkele sümbolse (mõnikord ka teoloogilise) ja sageli ka historiograafilise perspektiivi.

Reflektiivsus tähendab ka seda, et uurija valustab oma suhet uuritavaga, paigutub eksplitsiitselt uuritava suhtes. Engelhardt ei tee näiteks saladust, kuidas ta eesti õigeusu kirikulaulu teemani jõudis – kuidas välisuurija jaoks küllaltki oodatava peavoolu teema uurimine muutus eestlaste endagi poolt uurimata marginaalse valdkonna uurimiseks. Seoses huviga Arvo Pärdi muusika vastu jõudis Engelhardt Eestisse ning esialgne laulva revolutsiooni uurimise plaan muutus pärast mõningaid transformatsioone eesti õigeusu kirikulaulu uurimiseks. Kuna Eesti õigeusk pole vaatamata oma näilisele väiksusele kaugelgtki monoliitne, siis läks siiski kujundlikult öeldes veel tükk aega, enne kui Jeffers Engelhardt jõudis Toompea Aleksander Nevski katedraali laule ja teenistusi kuulamast Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikuni (EAÕK) ning Siimeoni ja Hanna kiriku kooris laulmiseni.

Uurimisel on kolm virtuoosselt komponeeritud osa, millest esimene nimega „Stiilidiskursus“ toimib justkui sissejuhatus eesti õigeusku, autori välitöödesse ja EAÕK kirikutes lauldavasse muusi-

¹ Lippus, Urve 1995. *Linear Musical Thinking: A Theory of Musical Thinking and the Runic Song Tradition of Baltic Finnish Peoples*. Studia Musicologica Universitatis Helsinkiensis 7, Helsinki: University of Helsinki; Ross, Jaan, Ilse Lehiste 2001. *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs*. Phonetics and Phonology 1, Berlin / New York: De Gruyter.

kasse. 2003. aastal Tallinna Issanda Muutmise kirikus toimunud pidulikud teenistused ja õigeusu laulupäev, millega tähistati EAÕK autonoomia 18. aastapäeva, on otsekuu lava, kuhu näitlejad üksteise järel saabuvad, ning uurimuse esimene osa seega kui allegooriline proloog järgnevale teosele. Eesti õigeusu kiriku muusika oma mitmekeesisuses ja väga erinevate ja ainulaadsete tõlgendustega õigest laulmisest esitleb selles peatükis oma stiilide kirjusust: vene, kreeka, seto, erinevad eesti stiilid, Bütsantsi-maigulised ja muud uus-traditsioonid jne. Ühtlasi annab peatükk ülevaate ka õigeusu muusikaga seotud teoloogiast – autor kontekstualiseerib lugeja jaoks nii siin kui edaspidi mõne liturgilise muusikalise hetke sügavamaid teoloogilisi tähendusi.

Raamatu teine osa kannab pealkirjaga „Rahvus žanris” ning tutvustab väga spetsiifilist eesti õigeusu nähtust *riimilaulu* ning ajab eesti rahvusliku õigeusu jälgi, uurides laulude tähenduses ja rollis toimunud nihkeid. Riimilaulud kasvasid välja vajadusest anda 19. sajandi lõpus õigeusku pöördunud eestlastele õigeusklik muusika, mis poleks liiga kaugel luterlikust koraaliestetikast. Sestap värsistati teenistuste osaks olevaid laule ning võeti kasutusse ka hulgaliselt mitteliturgilist lauluvara. Jeffers Engelhardt on tänuvärselt koonandanud teabe riimilaulude sünniperioodi kohta (palju vähetuntud fakte, nt. preester Christofor Vinki soov tuua õigeusukirikutesse harmooniumid!) ning vaatleb selle Eesti rahvusliku/rahvaliku õigeusu juurde kuuluva nähtusega seotud tavade ja tähenduste muutumist nõukogude ajal ja 2000. aastail. Uurimuse teist osa läbib punase niidina Dmitri Bortnjanski patriootilise laulu „Kol’ slaven” transformeerumise lugu, mis demonstreerib, kuidas üks ja sama muusika võib aegade jooksul kanda erisuguseid ideoloogiaid ning funktsioneerida korraga erinevate tähenduste kandjana.

Uurimuse kolmas osa „Praktikad muutuses” põhineb eelmise osaga võrreldes enam autori välitöödel ning annab kaks sissevaadet väga erinevatesse õigeuskogudustesse ning nende laulpraktikasse. Esmalt vaatleb Jeffers Engelhardt Siimeoni ja Hanna kogudust ja seal levivaid arusaamu õigest laulmisest ja õigeusu lauluteoloogiast. Selle kogudusega oli autor oma välitööde ajal kõige lähemalt ja pikemalt seotud. Intervjuukatked viitavad lähedasele kontaktile, paljudele ühistele kogemustele ning autori empaatialle – samas demonstreerib uurija vahedat pilku tema

käsitlus linnakoguduste ja hiljutipöördunute Bütsantsi-ihalusest. Selle osa teises peatükis viib autor lugeja palverännakule (või turismiretkele) Eesti poole Setomaa tähtsatele kirikupühadele Saatse, Värska ja Obinitsa kirikutesse (põgusalt ka Petseri Varvara kirikusse). Jeffers Engelhardt kirjeldab taas suure empaatiaga kohalike lauljate arusaamu õigest laulmisest ning kuuldelisi kogemusi sealsest laulust, vaatamata sellele et siinsed välitööd on olnud selgelt teistsugused ja põgusamad kui linnakoguduses. Jeffers Engelhardtil on igal juhul olnud häid konsultante ning ta on põhjalikult tutvunud seto kultuuriga, millest annab võõrale lugejale üksikasjalikke ja asjakohaseid sissevaateid (mõni vääritimõistmine siiski esineb, nt. Ristija Johannes kui eksklusiivselt katoliku pühak (lk. 200); eksiarvamus, nagu setod oleksid oma nimede eestistamisel kasutanud rahvapärasteid mugandusi õigeusu nimedest (lk. 201)).

Võõra perspektiivi tõttu on Engelhardt märganud nii mõndagi huvitavat, millele kohalik silm ja kõrv ilmselt tähelepanu ei pööraks. Samas on sellest võõrusest ja ehk ka keelelisest barjäärist tingituna raamatus märgata ka mõningaid väiksemaid vääritimõistmisi. Näiteks on raamatus Tartu Pühade Aleksandrite kirikut nimetatud peaaegu läbivalt Church of All Saints *Alekander*. Samamoodi on kahetsusväärset juhtunud, et Maria Kõllamägi, kes oli Jeffers Engelhardti üks võtmeinformante Setomaal, on saanud raamatus nimeks *Anna Kõllamäe*. Seoses isikunimede läbisegi nimetamise ja nimetamata jätmisega (nt. Siimeoni ja Hanna lauljatele viidatakse ainult eesnime ja vanusega, Kihnu naistele eesnimega, seto naistele täisnimedega) tekib lugejal põhjendatud küsimus, miks on isikuid erinevalt koheldud. Samas on selge, et küsimus informantide kaitsest ongi keeruline. Kuna uuritavad kogudused ja kirikukoored on piisavalt väikesed, pole isegi juhul, kui varjatakse informandi nime, aga öeldakse näiteks tema sugu ning umbmäärane amet ja vanus, kuigi raske seda pooleldi anonümiseeritud isikut tuvastada.

Igaüks, kes on põhjalikumalt tegelenud eesti regilaulu muusikaga, peaks kahtlaseks väidet Kihnu regilaulu ja õigeusu kirikulaulu (riimilaulu) stiililistest sarnasustest (lk. 129) – on ju üks neist kitsa helireaga, hüpeteta ja „väheemotsionaalne” ning teine meloodiline, suurte hüpetega ja „ilmekas”. Ilmselt on märganud võõras kõrv siin siis mingeid muid sarnasusi (täمبر, esitusviis). Julgeksin kahelda ka selles, kas näiteks Kuressaare ja Pärnu õi-

geusukirikutes salvestatud laul on ikka „tavaline“ koorilaul (lk. 51). Võib-olla oli selline laulmine kunagi üldine, aga ajal, mil Jeffers Engelhardt seda salvestas, oli kahtlemata tegemist keskmisest eesti koorilaulu esteetikast vägagi erineva lauluga. Need klassikalisema häälekooli ja iseloomuliku vibraatoga lauldud laulud tunduvad praegu sama eksootilised ja ohustatud nagu seto või Kihnu kirikulaulgi. Lisaks uurimusele ongi raamatu tähtis osa ka selle juurde kuuluvad Jeffers Engelhardti helisalvestised tema välitöödelt, mida võib õigeusukogudustes toimuvate muudatuste tõttu juba praegu suurepäraseks ja nostalgiliseks harulduste kollektsiooniks pidada.

Jeffers Engelhardt on ülima põhjalikkuse ja sisseelamise uurinud eesti õigeusu kirikulaulu,

ja sealjuures mitte vähem tähtsana õigeusklike elatud usku, s.t. neid igapäevaseid kombetalitusi, mida õigeusklikud Eestis harrastavad. Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kogudused ja laulud muutumistes saavad Engelhardti teose lugejale justkui imelisel kombel nähtavaks ja kuuldavaks. Nagu mikroskoobi läätse all avanevad erinevad maailmad ja ideoloogiad, mida üks vähemus endas sisaldab. Sama huvitav oleks ilmselt uurimus Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kiriku muusikast ja vagadusest (aga miks mitte ka Püha Platoni ja Püha Issidori Õigeusu Vennaskonna kui marginaalse õigeuskliku sekti pärimuse ja muusika uurimine!) või käsitlus Eesti venelaste õigeusust. Jääb vaid loota, et Jeffers Engelhardt jätkab Eesti muusikakultuuride uurimist.